

ИТАЛО КАЛВИНО ПРЕДИ АЗБУКАТА

Превод от английски: Никола Захариев, 1990

chitanka.info

1982 г.

Писмеността се ражда някъде около 3300 г. пр.н.е. в страната на шумерите със столица Урук. Намираме се в царството на глината. Административни документи, договори за покупко-продажби, религиозни текстове и възхвали за царете шумерите изписвали с триъгълния връх на тръстикова пръчица върху глинени плочки, който след това изсушавали на слънце или изпичали. И материалът, и инструментът наложили много скоро крайно опростяване и стилизация на примитивната пиктография: от пиктограмите (риба, птица, глава, кон) изчезнали кривите линии, които не излизали добре върху глината; по този начин приликата между знак и вещ започнала да се заличава; налагали се знаците, които могат да се начертаят с няколко бързи замаха с клечицата.

Обикновено тези знаци завършват с триъгълен връх, който се удължава еднолинейно като гвоздей или пък се разделя на две линии като клин; именно тази клинообразна структура създава впечатлението за бързина на движението, елегантност и правилна композиция. Докато при надписите, изсичани върху камък, последователността на знаците върви вертикално, писмото върху глина проявява, естествена тенденция към успоредни хоризонтални редове. Жестът на линеарния, нервен и заострен почерк, който разпознаваме в документите с клинообразно писмо, е останал и до днес у всеки, който взема в ръка писалка или химикалка.

От този момент да пишеш, означава да пишеш бързо. Истинската история на писмото е тази на бързописа; поне клинообразното писмо дължи ранното си щастие именно на бързописното му приложение. Икономия на време, но и икономия на място; задачата да направиш така, че да събереш колкото може повече букви на минимално място, става много скоро актуална. Открит е фрагмент от плочка с размери два на два сантиметра, върху която са изписани с микроскопични клинообразни букви тридесет реда литургичен текст.

Езикът на шумерите бил аглутиниращ: едносрични думи с представки и наставки; знаците, отделили се от пиктографията и идеографията, от които са произлезли, започнали да се идентифицират със сричкови знаци. Но клинообразното писмо продължава да пази остатъците от различните фази на своето развитие. В един и същи текст на един и същи ред съжителствуват идеограми (цар, бог,

прилагателни като „великолепен“, „могъщ“), сричково-звукови знаци (предимно за собствените имена: жрецът Дуду се изписва с рисунчица с два крака, защото „ду“ означава „крак“), определително-граматични знаци (за женски род има триъгълен знак, който отначало е представлявал женска срамна кост).

Документи от този род — глинени плочки, надписи, дълбани върху камък, метални плаки, надгробни плочи — се пазят в Лувъра в огромни количества. Досега можеха да ги накарат да проговорят само специалистите. Но ето че откритата в Гран Пале в Париж изложба, посветена на „Раждането на писмото“ (клинообразно и йероглифно), съдържа над триста експоната (повече от Лувъра, но някои и от Британския музей), е уредена така, че и непосветеният да вникне в тайната на това писмо посредством обширните и интелигентно съставени обяснения. С две думи — една изложба, цялата за четене: било посредством дидаскалиите, било — според скромните ни възможности — направо от оригиналните документи, писани върху камък, глина или папирус. Може би е малко претрупана — с документи, обяснения, информация; но посетителят, който не си жали много зрението и преодолее страха да не си обърка идеите (нещо неизбежно в първия момент), може в последна сметка да каже, че е разбрал как се е стигнало до азбучното писмо.

Историята на линейното писмо далеч не е вървяла по права линия и се е разиграла цялата в строго определена географска зона в течение на две хиляди и петстотин години: всичко става между Персийския залив, Средиземно море и Нил (Египет изпълва цяла една отделна и дълга глава от тази история). Ако е вярно, че и индийското, а може би даже и китайското писмо произхождат от същото стъбло, можем да заключим, че за разлика от говоримия език, при писмеността може да се говори за моногенезис. (Ами Америка преди Колумб? Изложбата не зачеква този проблем.)

Сигурното е, че писмото е културен, а не природен факт (каквото може да се твърди, че е речта) и че отначало се отнася само до ограничен брой цивилизации. Това твърди в каталога Жан Ботеро, като отбелязва, че огромното болшинство говорими езици не са били никога и писмени, макар в наши дни много от тях да са в последна сметка ограмотени „отвън“.

Защо именно Долна Месопотамия? Преди пет хиляди години в тези сухи и неплодни земи се установява нова политико-икономическа система — съсредоточена в градовете божествено жреческа монархия. Изградени са напоителни съоръжения, дали възможност за процъфтяване на земеделието, а оттук и за неимоверно нарастване на населението: всичко това поражда нуждата от сложно счетоводство за контрол на данъци, стокообмен и кадастри на парцели за голям брой хора върху обширни територии. Глината, незаменим помощник на паметта, е служела още преди това, но само за записване на числа; но ето че наред с резките, обозначаващи бройки, хората започват да изписват фигури, представляващи стоки (животни, жито, плодове, зеленчуци, предмети) или пък имена на хора.

От това следва ли, че появяването на духовното царство на писмената култура е било предизвикано от нуждите на практиката? Нещата са малко по-сложни. Първоначалните символично-графични форми започват да служат на практическото вземане-даване, след като са били вече разработени от изкуството преди всичко върху рисуваните керамични съдове. Отдавна по погребалните и култовите предмети и тези за всекидневна употреба „имената“ на отделните личности и на божествата били изобразявани чрез фигури, които били едновременно израз на възхищение, страх, обич или власт: душевни състояния, отношение към света. Следователно изявата, която вече можем да наречем поетична, и стопанската регистрация са двете нужди, предизвикали появата на писмото; историята му е немислима, ако не държи сметка едновременно и за двата елемента.

Към средата на третото хилядолетие пр.н.е. клинообразното писмо преминава от шумерите към акадите, които го разпространяват из цялата си империя чак до Северна Месопотамия. Акадите говорят семитски език (с трисъгласен корен), напълно различен от шумерския. Едни и същи знаци биват употребявани от тях за обозначаване на едни и същи неща, въпреки че отговаряли на поредици от различни звуци (т.е. от фонетични стават отново идеографски), или пък се идентифицират с новия звук, загубвайки паметта за старото си значение (т.е. от идеографски стават фонетични).

Всичко се усложнява и поради умножаването на знаците (неколкокостотин); независимо от това именно чрез акадите

клинообразното писмо се разпространило по целия Близък изток (намираме го в откритата неотдавна библиотека в Елба), като се започне от асиро-вавилонците и сирийците, еламитите в Южна Персия, хананайците в Палестина и се стигне до арамейците, чийто език се е разпространил от Индия до Египет през първото хилядолетие пр.н.е.

Ако най-древните документи съдържат отделни думи, предимно имена, несвързани в изречения — сякаш хората са се научили да пишат, преди да са знаели какво да пишат, — по времето на Ниневия и Вавилония това писмо, прилично на отпечатъци от кокоши крака, вече ни разказва епопеята на Гилгамеш или ни дава цял речник, каталог на библиотека, трактат за размерите на Вавилонската кула (от който се разбира, че тя е била на седем етажа и висока деветдесет метра).

Докато в Месопотамия може да се проследи развитието от едно предписмо (или предномерация) до клинообразното писмо, то в Египет йероглифите се появяват изведнъж, отначало, разбира се, позаекващи и безразборни, но без известни нам предшественици. Това ще рече ли, че писмото е било внесено в Египет от Месопотамия? Хронологията (няколко столетия разлика от първите пиктограми в Урук до първите йероглифи) говори в подкрепа на тази теза. Но египетската система е напълно различна. Тогава може би египетското писмо е самостоятелно откритие? Истината, изглежда, е някъде по средата: египтяните въртят голяма търговия с Месопотамия и не закъсняват да научат, че шумерите „пишат“; тази новина открива нови хоризонти пред тяхната изобретателност и те за кратко време си изработват оригинален метод на писане, който ще си остане само техен. Към 3080 г. пр.н.е. около осемдесет надгробни камъка ни сочат, че египетските йероглифи вече включвали двадесет и един буквени знака (тук влизали всички наши съгласни), както и знаци, изобразяващи групи от букви, думи-ребуси, и знаци, служещи за определяне смисъла, в който трябва да се разбират други знаци.

Колебанието между изображение и писмо придружава графичната дейност в течение най-малко на две хилядолетия и тази именно двойственост прави парижката изложба не само познавателна, но и приятна за окото. На една изключително красива египетска надгробна плоча виждаме барелеф — ястреб, змия и крепостни стени на град; за тази хармонична фигуративна композиция може да се каже

всичко друго, но не и че прилича на нещо писано; но ето че крепостната стена е знак за цар, замислената птица е богът Хорус, чиято земна форма е царят, а подвижната змия е името на царя. Но някои други барелефи на птици са само графични модели на буквите „у“ и „а“, рисувани от изключително умел дизайнер от епохата на Птоломеите.

Даже след като йероглифите станали добре кодифицирана писмена система, египетският писар, вместо да пише в хоризонтални редове, предпочитал да композира групи от знаци с цел да постигне красота в цялото, макар тя да противоречала на логическия ред и на пропорциите между големините на отделните знаци.

Разполагането на знаците във вертикални колони, преобладаващо, преди да се наложи (по времето на Средната империя) хоризонталният ред (от дясно на ляво), оставя на читателя свободата да чете йероглифите във вертикална или хоризонтална последователност, от дясно на ляво: още тогава започват дълбокомъдрените игри на писарите, които комбинират едната посока с другата и откриват кръстословицата!

По същото време съществуват статуи-йероглифи, или чисто и просто ребусът: една компактна скулптура от XVIII династия събира в един-единствен блок змия, две вдигнати ръце, кошница и коленичила жена. Какво ли значи това? Какво иска да ни каже? При разшифровката (която няма да се опитвам да резюмирам) значението се постига не посредством логиката на образите, а чрез последователността на звуци.

Човешките фигури, изобразени върху надгробни камъни и картини, са обградени с колони писан текст от думи, казани от тях, както е в днешните комикси. Но интересното тук е, че човешките фигури, стилизирани и всички в профил, изглеждат от същото естество на писмените знаци, от които се различават само по големина, докато йероглифните думи принадлежат също към света на фигурите. Аналогията между комиксите и тези египетски похвати е подчертана от изложбата в „Гран пале“, чиито уредници са поръчали на художници на комикси съвременни еквиваленти на тези сцени, в които фараони и жреци си разменят заклинания, бойци крещят заплахи и ругатни, моряци и рибари пеят весели песни.

Светът на образите е безкраен: към галактиката на йероглифите е било възможно да бъдат прибавяни все нови и нови знаци; „птоломейската“ писменост е достигнала 5000 знака. В тази еластичност на йероглифното писмо се състои и неговата непрактичност, както и поетичното му богатство: в един погребален папирус името на бога Амон е написано по пет различни начина, всеки от които обаче отговаря на различно философско и религиозно съдържание. Но тази именно невъзможност на йероглифното писмо да се превърне в затворена система му попречва да се разпространи извън Египет, докато клинообразното завладява целия Близък изток.

Но през първото хилядолетие пр.н.е. египетските писари разработвали свой бързопис, още по-практичен и бърз от клинообразния, който ще просъществува чак до първите векове на нашата ера. Кукумявката, означаваща буквата „м“, става най-напред неясна драскулка, след това нещо прилично на нашето „Z“, запазвайки винаги частица от първоначалния йероглиф. И тук (както и при клинообразното писмо) решаващи са средството и подложката за писане: в този случай мастилото и папирусът. Играта е към своя край: към изкуството на писането няма какво да се прибави. С изключение на едно съществено нещо: азбуката.

Азбуката, или серията от знаци, всеки от които отговаря на един звук и които, групирани различно, могат да изобразяват всички фонемни на даден език, се ражда от 22 знака на финикийския бряг (днешен Ливан) приблизително през 1100 г. пр.н.е. От линейното финикийско писмо от съгласни произхождат пряко моабитската, арамейската и еврейската азбука, а по-късно и гръцката. Макар и свързана с тази, отделна глава представлява историята на коптската азбука, произлязла от египетския бързопис и арабските азбуки.

Внимание: забелязвам, че днес учените вече почват да пишат „финикийци“ в кавички или „народите, наричани финикийци“... Не зная какво се крие зад това и ще ви кажа, че не бързам да разбера. Едно от малкото сигурни понятия, които ми оставаха, бяха именно финикийците. Сега, когато вече, изглежда, е потвърдено, че те са изнамерили азбуката, май възниква съмнението, че самите те никога не са съществували.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.